

В. Барагура

Микола Хвильовий

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

(ЛІТЕРАТУРНА СИЛЬВЕТКА)

...Дня 13. V. 1933 на Радянській Україні відібрав собі життя вистрілом з револьверу велетень української прози, поет і письменник: — Микола Хвильовий. Його смерть це черговий протест проти московського насилля...

(З газет)

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

Всі права застережені.

06/10

ВОЛОДИМИР БАРАГУРА

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

(ЛІТЕРАТУРНА СИЛЬВЕТКА)

592.

Львів. обл. обл. № 9(3) 194
1294
(957)

ЛЬВІВ 1933

13

Львів. Бібліотечка
Ап. УРСР

15

З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка у Льв

Загальна характеристика літературних відносин на Україні. — Виривок з неграмотного маніфесту „Плуга“. — Чому молоді письменники не можуть там виробитися на справжніх письменників? — Графоманія і тупоумство. — Радянська критика про Хвильового. — Хвильовий домагається окремих шляхів розвою української літератури. — Він п'ятує большевицьку дійсність. — Хвильовий показує дикунство большевицького села, некультурність збольшевичилого пролетаріату і мягкотілість больш. інтелігенції. — Життєпис Хвильового. — Чому Хвильовий не вірить в „робітничо-селянських письменників“. — „Європа чи просвіта?“ — Чому Хвильовий пропагує звязок з Європою? — Він називає „сатаною в бочці“ больш. письменство, присвячене агітації й каже, що взагалі нема больш. письменства. — Листи Хвильового до пролетарської молоді. — Європа се досвід багатьох віків. Як почалася нагінка на Хвильового? — „Вапльте“. — Остра полеміка Хвильового в обороні старої, традиційної культури. — Чубар проти Хвильового за його протиросійський курс в літературі. — Хвильовий і тов. каються. — ВУСПП — Христюк каже, що Хвильовий мимо каяття, далі обстоює свою думку. — Велика буря проти Хвильового. — Комуністи закидають Хвильовому найстрашнішу річ: боротьбу за українську націю. — Революція попала в канал. — Злидні, що аж ридати хочеться. — Хвильовий про нега-

тивний вплив Шевченка на психіку української суспільности. — Шевченко задержав культурний і державний розвиток української нації. — Хвильовий остро критикує большевизм і предсказує йому упадок. — Хвильовий знов „кається“ примусово. — Хвильовий в новій організації. — Трагедія Хвильового і його творче заламання. — Перегляд його поетичної творчости від її початків. — Перехід до мистецької прози. — Все оспівує індивідуальности, а не масу. — Галерія типів з часів большевицької революції. — Боротьба з Німцями. — Облава селян на бандитів. — Страшні сцени. — Дума жінки-революціонерки. — Про людину без волі, — що стала чекістом і як та людина мучиться. — Ростріл власної матери... — Озвірілі большевики. — Оповідання з життя післявоєнного лихоліття. — З доказів психологічної тонкості Хвильового. — Хвильовий і Достоевський. — Галицький критик Хвильового на службі в московській чрезвычайці. — Злидні совітської інтелігенції. — Негативні типи совітських жінок — Відносини в большевицькій селі: воно темне і гниє в сифілісі. — Свій не свій вигін. — Як селяни моляться до Божої Матери. — Як Хвильовий малює моральну гниль большевизму. — Як комуністична молодь скотилася на саме дно багна. — Неінакше серед большевицького робітництва. — Большевизм се модернізована тайга азіятчини. — Хвильовий іронізує з безбожницьких змагань комуністів. — І нащо тиз комуністів? — Історіософія Хвильового. — Анархізм Українців пояснює він подихом азіятських орд. — Мова й стиль Хвильового. — Його персоніфікації та метафори. — Упадок творчости Хвильового. — Причина його трагічної смерті. — Чи Хвильовий кається добровільно чи недобровільно?

Червона диктатура наложила свою тверду руку на всі ділянки матеріального й духового життя на Радянщині. Відносини, які панують в большевицькім „раю“, не дають свobodно розвиватися літературі, котра мусить іти такими шляхами, які вказує їй комуністична партія. Бо хоч на перший погляд моглоб здаватися, що літературне життя розвивається на Радянщині буйно, то при докладнішій прослідженні справи покажется, що річ мається зовсім навпаки. Істнувало й істнує на Україні багато письменницьких організацій („Гарт“, „Плуг“, „Вапліте“, „Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників“, „Молодняк“, „Пролітфронт“, „Авангард“, „Ланка“, „Нова генерація“ і інші), які видавали або ще видають свої журнали, одначе всі вони майже, з виїмком одної „Вапліте“, до котрої належав Хвильовий, мали і мають з правдивою літературно-мистецькою ді-

яльністю дуже мало спільного. Всі вони побудовані на марксівській ідеології та програмових постулятах комуністичної партії, ставили собі за ціль реалізувати ту програму серед мас; через те ставали властиво культурницько-освітніми організаціями з агітаційним характером, а не літературно-мистецькими. Для прикладу хай послужить цитат з маніфесту організації „Плуг“:

„Спілка письменників Плуг... зафіксувала себе, як шевна соціальна культурно-творча організація, що ставить собі за мету об'єднання розпорочених досі селянських письменників, що ґрунтуючись на ідеї тісного союзу революційного селянства з пролетаріатом, ідуть разом з останнім до утворення нової соціальної культури й ширять ці думки серед селянських мас... Одночасно Плуг намітив основи своєї праці, опріділяючи її, як боротьбу із власницько-міщанською ідеологією серед селянства й виховання так своїх членів, як і широкі селянські маси (!) у дусі пролетарської революції...“¹⁾

Звертали увагу не на якість, лише на скількість членів, приймаючи в свої ряди всіх без розбору, хто виказався партійним квитком, без огляду на це, чи дана людина відзначалася талантом, чи ні. Ось що пише про них О. Досвітний:

„В колах „Гарту“ створилася атмосфера, що не давала можливості молодим письменни-

¹⁾ „Плуг“ 1924, I.

кам бути справжніми письменниками, творцями нових мистецьких цінностей. Нові сили, ставши на творчий шлях, потребували письменницької науки, школи. Але лави, що насували до „Гарту“ й „Плуга“, письменництво розуміли примітивно. На їх думку, бути письменником — це означає пройти кандидатський, чи студійний стаж і одержати квиток тої, чи іншої організації“. Дійшло до того, що „видавництва втратили розуміння, що треба друкувати, а чого не треба. Зацвіла графоманія й тупоумство.“²⁾

Більшість радянських письменників погодилася зі своєю долею й ролею та виконувала все те, що наказувано їм згори. Тільки нечисленні одиниці підняли протест проти тих кайданів, якими звязано і сковано їх індивідуальність. До тих одиниць належав і Микола Хвильовий. Він був герольдом всіх тих українських письменників, котрі мали справжнє зрозуміння для мистецтва й бажали відірвати його від „роботи закукурічених левих ребят“, втягаючи до праці також „тих, хто хоч і не дуже близький їм (большевикам) ідеологією, але й не стільки вже ворожий, щоб бути зметеним зі шляху культури“.³⁾ Бо хоч Хвильовий виріс серед революції, хоч не раз повторяв фразу, що „він закоханий у комуну“, він ніколи не

2) „Вашліге“, 1926, I.

3) Досвітний, там же.

був справжнім „пролетарським письменником“. Се й закидала йому радянська критика, котра була невдоволена так з його теоретичних праць, як і літературно-мистецьких творів:

„Характерне (!) те — пише В. Юринець — що всі європейські риси у творах Хвильового є буржуазного характеру, що рікошетом можуть вдарити по стійкості пролетарської психіки. В цьому, власне, криється велика небезпека, тим більше, що творець визначається неабияким талантом.“⁴⁾

Хвильовий се бич божий на радянські відносини, з котрими весь час вів боротьбу. У своїх теоретичних працях Хвильовий обстоював клич мистецтво для мистецтва, а не для агітації, шукав звязків з Європою, відсувався від Москви й культурних та економічних зносин з нею, поборював темноту й неучтво, домагався окремих шляхів розвою української культури, негайної і рішучої українізації і т. п. Діапраці над здійсненням своїх кличів і плянів Хвильовий взивав всю українську суспільність.

В передмові до „Думок проти течії“ звертається він до читачів, щоб „всюди підтримували його“ „бо тільки спільними зусиллями виведуть „хохландію на великий історичний тракт“. У літератур-

⁴⁾ „Червоний Шлях“ 1927. I, с. 262.

них творах Хвильовий п'ятнував большевицьку дійсність, зупинявся на її відємних сторінках. Хвильовий се один з найбільше знаних і вартісних письменників на Радянщині; майже нема літературного журналу, в котрім він не писавби, чи то статей теоретичних, чи літературно-мистецьких творів. Вже за життя присвячено йому багато розвідок; радянська критика ставила його на перше місце серед українських прозаїків, хоч накидалася на нього. Хвильовий се один з тих нечисленних письменників, котрі розуміли, що мистецтво не агітація. До революції й нового ладу підходив об'єктивно, розважно, холодно, не горлав про досягнення большевизму, як се робили й роблять інші радянські письменники, не ідеалізував радянської дійсности (як нпр. Еренбург), лише представляв її такою, якою вона була.

„Хвильовий — пише В. Коряк — у своїх етюдах без жадних сантиментів і прикрас показує побут революції, дикунство нашого (большевицького) села, некультурність пролетаріату, мяккотілість революційної інтелігенції. Без жалю показує гнилизну і болячки нашого життя...“⁵⁾

⁵⁾ В. Коряк: „Мотиви соціальної боротьби в сучасній українській літературі“ в „Книзі“ 1923, I, с. 10.

І хоч його зусилля розбилися об байдужість загалу й перепони, які ставили йому противники, хоч боротьба випала в його некористь, хоч він сам психічно заломився у ній, все таки життя його й трагічна, самогубча смерть буде символом боротьби великої індивідуальності з нікчемним, заскорузлим оточенням.

Щоби зрозуміти як слід значіння Хвильового треба здати собі справу з головних етапів його життя та пізнати атмосферу, в котрій він мусів працювати.

Письменник народився 1 грудня 1893 р. в Тростянці, Охтирського повіту, на Харківщині. Походив з робітничої сім'ї. Освіту здобув власними силами. Підчас світової війни (1914—1916) був на фронті. На літературну ниву виступив у 1917 р. печатаючи свої поезії в різних журналах. Захоплений революційною атмосферою, кинувся у вир нового життя, однак скоро розчарувався. І скоро позабув на слова маніфесту, котрий підписав 6 липня 1921 р. разом з Сосюрою й Йоганзенем:

„В цей урочистий переддень пятого жовтня обіцяємо тобі, пролетаріате, твердо тримати червоне майво тут на літературному фронті, як ти там, на заводі.“

Хвильовий побачив, що мистецтво має свої окремі права і шляхи розвою та що не вільно використовувати його для агітаційних цілей, для ширення комуністичних кличів серед мас, бо тоді воно перестає бути мистецтвом. Таке розуміння мистецтва довело до перших непорозумінь між Хвильовим і партією, що почалися за його побуту у спілці пролетарських письменників „Гарт“ (від 1923 р.). В основу своєї праці поклала та спілка марксівську ідеологію й програмі постуляти комуністичної партії. Однак це було тільки на папері. В дійсності більшість членів „Гарту“, між ними й Хвильовий, була противна того рода ідеології. Почалися тертя в нутрі „Гарту“, котрі довели вкінці до його розвалу (1925). „Ріжнородність літературного аванґарду була причиною ідеологічних хитань „Гарту“ — пишуть Лейтес і Яшек⁶⁾).

До розвалу „Гарту“ причинився передовсім М. Хвильовий. Він виступив проти припинання в члени літературних організацій людей, котрі не мають ніяких даних на письменників. За це стрінули його закиди, що „Хвильовий і праві кола не хочуть пускати в літературу ро-

⁶⁾ Десять літ української літер. III, 690.

бітниче-селянську молодь, бо не довіряють їй, бо зневажають її“. Одначе Хв. не робив собі нічого з тих закидів і в „Думках проти течії“⁷⁾ висказав сміло гадку, що не вірить у ніяких „робітниче-селянських письменників“, бо „коли на 1000 найдеться 2—3 потрібних юнаків, то це буде просто випадок“. Адже „робітнича кляса на Україні була до цього часу остільки відірвана від української культури, що на сьогодні вона не може дати безпосередньо від себе своїх діячів для цієїж таки культури“ (22). Отже „ніякої робітничої маси в організації „Гарт“ і „Плуг“ не було й ще довгенько не буде“.

Він остро виступає проти того, щоби всякі „письмаки-агітатори“ й „архіреволюціонери“ брали „керівництво мистецьким рухом, цим найскладнішим з усіх рухів“ (23). Отже „хочуть чи не хочуть, мусять вони здавати куркулям позицію за позицією“...

Одним з „найважливіших питань нашої доби“ уважає Хв. питання: „Європа чи просвіта“. Тому остро виступає проти „вульгарного марксизму“, що запанував у псевдолітературних організа-

⁷⁾ Писав їх вже як член „Вапліте“.

ціях „Гарт“ і „Плуг“ та відділив нашу культуру китайським муром від Заходу.

Хвильовий боронить мистецтва, виступаючи проти большевицької агітації в письменстві. У „Плужанців“ літературою (!) називається і вівіска на Держвидаві й афоризми на паркані й вірші в „уборній“. Хвильовий пропагує звязок з Європою, котрої так бояться большевики. Звязок потрібний, бо Європа видала „інтелігента в найкращому значінні цього слова. Чорнокнижник з Віртембергу показав нам грандіозну цивілізацію й відкрив перед нами безмежні перспективи“. З „цим д-ром Фавстом“ хоче бути у звязку Хвильовий (45).

Погляди Хвильового висказані в „Думках проти течії“ вяжуться тісно з його трьома памфлетами („Про сатану в бочці“, „Про Коперника з Фрауенбургу“ і „Про демагогічну водичку“), котрі він видав під спільним наголовком „Камо грядеши“ (1925). Се полемічні статті. Автор хоче „подратувати тими памфлетами „сатану в бочці“ з ультра-червоної просвіти“ (6). Автор зазначає виразно, що „в засадах про мистецтво“ він зовсім сміливо і зі спокійною совістю підкреслює свою солідарність з фашистським мислителем Шпенг-

лером“. Далі закидає брак всякої „пролетарської літератури:

„Ахилесовою п'ятою українського пролетарського письменства є не стільки брак відповідної критичної літератури й критики, скільки брак самої літератури, що її варто було б критикувати. Сі письменники, які є — се „графомани, літературні спекулянти і профанатори мистецтва“ (6). В українській літературі ніколи не було „такої безшабашної свисто-плястики, як за наших днів (16). У тій свисто-плястиці публюється талановита молодь“ (17). На кінець дає кілька порад молодим письменникам:

1. „На настирливе питання „Европа чи (большевицька) просвіта“ треба негайно відповісти „Европа“.
2. „Молодій“ молоді треба вчитись, вчитись і вчитись“.
3. Треба негайно „одшити“ різних писак, що тикають свого носа, в мистецтво й — більше того — намагаються керувати ним“.
4. „Письменники мусять бути інтелектуально розвиненими, талановитими, геніальними людьми“

У другому „листі до пролетарської молоді“ збиває Хвильовий большевицький погляд на завдання мистецтва й мистця. Видвигає такі парадокси комуністичних „літературних“ організацій: „Ми стверджуємо існування пролетарської культури збудованої лише на прикладах минулого (говорить „просвіта“ й раптом додає): пролетарський письменник не може виховувати себе на старій буржуазній літературі. З одного

боку „лише“, а з другого „не може“ (39).
Ще раз підкреслює значіння Європи:

„Щож таке Європа? Європа — це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що гниє, це — Європа грандіозної цивілізації, Європа Гете, Дарвина, Байрона, Ньютона і т. д.“ (42).

Представивши такий розпучливий образ радянської літературної дійсності, ставить автор питання до письменників: „Камо грядеши?“

Та на тім большевикам терпець вже вірвався.

592
І ось В. Коряк у відповіді⁸⁾ на статтю Хвильового п. н. „Соціологічний еквівалент трьох критичних оглядів“ (1927) каже:

„Бривляння Хвильового... треба припинити. Це вже робиться модою хвильовистів і в цьому його занепадницька небезпека: хвильовизм починає розкладово впливати, незалежно од самого Хвильового. Іде спротивна хвиля — супроти течії жовтня в літературі! Почав її сам фундатор пролетарської літератури, один із „перших хоробрих“, колись такий любий нам Микола Хвильовий“. (58)

Нагінка почалася.

По розвалі „Гарту“ стає Хвильовий одним із засновників нової письменницької спілки під назвою „Вапліте“

⁸⁾ „Хвильовистий соціологічний еквівалент (Лист темної людини).“

(„Вільна Академія Пролетарської Літератури“). Вона мала академічний характер. В члени її приймали тільки людей дійсно здібних. Це кинуло підозріння, що „В—е“ стоїть відірвано від „пролетарських мас“ „В—е“ — пишуть Лейтес і Яшек — одірвалася від революційної пролетарської молоді й попала в обійми правого фланку літератури“. Такий стан був причиною нападів на неї. Закидувано їй, що „не по марксівськи розуміє шляхи культурного розвитку радянської України“. На думку правовірних большевиків стала „В—е“ оборонцем „ворожих революції буржуазно-національних елементів“. Закидувано їй ідеологічні „ухили“, котрих дошукуванлося в дискусійних статтях Ялового, Досвітнього і передовсім Хвильового. У статті п. н. „Новий організаційний шлях як резюме“ Хвильовий закидає „Гартові“, що не був жадною літературно-мистецькою організацією, тільки культурно-освітньою, в якій зовсім не панувала мистецька атмосфера:

„Композитор у цій організації губив свою кваліфікацію, думав не про свої композиції, а про те, що йому сказати на бухгалтерському засіданні“. Хвильовий остро критикував спосіб „роблення“ письменників: „Широке втягування та шрийом до своїх лав нових членів („Чи ще

до вас в „Плуг“ можна записатись? — А ви відкіля? — Та от з Микитівки, хлібороб. — Чому ж? будь ласка, подайте заяву!“) довело врешті до того, що більшість, одержавши членські квитки, вважали себе за цілком закінчених письменників. Це розвивало чванство, політиканство, ледарство.“

Хвильовий протиставить того рода організації іншу, котраб гуртувала „творчі одиниці (критиків, публіцистів літераторів-мистців“). Одним з ключів його було: не кількість а якість („Треба відтворити знищений художній критерій“). Далше Хвильовий обстоює думку, щоб обєднувати у „В—є“ не тільки „пролетарських“ письменників, але також людей зі „середняцьких кіл“. „Таким чином ...ми не хоріємо на „лівизну“ — пише він. Виступає проти того, щоб „іти в мистецтво з великими претенсіями, але з слабеньким мистецьким багажем“. Накликує отже, щоби члени „Гарту“ й „Плугу“ „ознайомилися з українським і світовим культурним надбанням“.⁹⁾

Ці думки Хвильового стали притокою до нападів на нього. Дехто не міг собі здати справи з того, чому „Хвильовий, комуніст, виступає проти „молоді“, чому зачинає літературну колотнечу,

⁹⁾ „Думки проти течії“.

чому поборює „ватажків лівих письменницьких груп“. Ставлено собі питання, чому інші пролетарські письменники мовчать. Невже вони поділяють „дикі думки“¹⁰⁾ Хвильового? У своїй дискусії Хвильовий надавав своїм статтям такого загострення й палкості, що вона жахала правовірних радянських культурників. Вони не могли зрозуміти, як він може прив'язувати таку вагу до старої, традиційної культури, як може ставити її вище над новою, „пролетарську“, як може захоплюватися творами європейських „буржуазних“ письменників.

Статті Хвильового викликали цілу низку наклепів і нападів на автора. В „Комуністі“ (1926 ч. 122) атакує його Чубар. Він обурюється на статтю Хвильового п. н. „Апологети писаризму“. Чубар не може простити Хвильовому, що застановляється „на яку зі світових літератур українська література має взяти курс. У всякому разі не на російську. Це рішуче і без всяких застережень. Від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить, як

¹⁰⁾ „Дикі думки“ висказав він у збірці „Камо грядеши“, „Думки проти течії“ і „Соціологічний еквівалент трьох критичних оглядів“.

мога швидше тікати“. На думку Чубаря це „пахне ура-патріотизмом“. Не подобається Чубареві й те, що Хвильовий відважується „слідом за буржуазією висувувати гасло: „подальше від Москви — в ній нема нічого путнього, чогоб можна навчитися“ тоді, коли „пролетаріят цілого світа придивляється та прислухується до Москви, як центру пролетарської, ідеологічної боротьби“. Закидає далі Хвильовому, що він так „розгорячився, що навіть економічні відносини України відріжняє від Москви“. Чубарови не міститься в голові, що Хвильовий каже орієнтуватися на Захід, а не на Росію: „Комуніст Хвильовий повинен ставитися до російської літератури уважно!“. Таксамо не по нутру Чубарови, що Хвильовий кидає клич „цілком самостійного шляху української поезії, яку в Москву не заманиш калачиком“. Чубар кінчить так:

„Хто може давати пораду... швидше тікати від російської літератури без усяких застережень? Той, хто не хоче мати з Москвою ніякого зв'язку, хто не бачить, або не хоче бачити Москви — центру інтернаціональної ідеї. Про це слід згадати не тільки Хвильовому.“

Чубар поборює також концепцію скорого українізування робітництва, яке пропонує Хвильовий, кажучи, що „під цим гаслом українізації може лег-

ко йти шовіністична буржуазія, яка стремітиме до національної ворожнечі“.

Таксамо А. Хвиля в статті „Ясною дорогою“ накидається на „Вапліте“, кажучи:

„На найвідповідальнішому щаблі розвитку української пролетарської літератури „В—е“ зробила найшкідливіший вчинок! Без перспектив, без аналізу сьгоднішніх суспільних угруповань, під тою псевдомарксизму наші Ваплітяне кидаються в обійми до неоклясиків, зараховуючи їх до творців нового життя. Це — загроза шляхам нашого культурного розвитку. Тому ми рішуче, твердо й недвозначно запитуємо: Куди і в ким?“

З цих голосів правовірних комуністів і розуміється московських підлизнів ясно виходить, що виступи Хвильового наробили чимало шуму й нагнали партійцям доволі страху. З другого боку Хвильовий заатакований з усіх сторін мусів якось боронитися. І ось появляється „Заява групи комуністів, членів „Вапліте“, в якій читаємо:

„Утворилося таке становище, що український шовінізм став визнавати нас за своїх однодумців, зачисляючи нас до єдиного націоналістичного фронту проти партії... Ми рішуче рвемо з цим своїми помилками... Ми цілком стоїмо на ґрунті постанов червеного пленуму К(б)У. Ми визнаємо, що гасло орієнтації на психологічну „Європу“ будь-яку „минулу-сучасну“, „пролетарську“, „буржуазну“, враз зі змаганням розриву з російською культурою, поруч

з нехтуванням Москви (що в центр всесвітньої революції), було безперечно збочення з класової пролетарської лінії інтернаціоналізму... Нині ми бачимо свої ідеологічні й політичні помилки й одверто їх вирікаємося".¹¹⁾

Підписані: М. Хвильовий, М. Яловий і О. Досвітний. Однак Хвильовий не мав вже довіря в партії, бо ні та заява, ні виключення згаданих членів з „Вапліте“ не задовольнили большевиків. Кампанію ведено далі; найбільш поборювала „В—е“ — „ВУСПП“ („Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників“). Коли у статті Христюка п. н. „Розпеченим пером“ доглянено, що „В—е“, мимо заяви, дальше обстоює свою думку, Ф. Таран сформулював проти неї закиди в „Комуністі“ (1928 ч. 7):

„1. „В—е“ ввесь час стояла й стоїть на хвильовистських позиціях, обстоює їх, бореться за накидання їх іншим, пропагує ці партією засуджені погляди серед радянського суспільства. 2. „В—е“, знаючи, що ці погляди засуджені, намагалася обдурити партійно-радянську суспільність, формально виключаючи товаришів. 3. Ваплітяне продовжують свою роботу далі, повернувши виключених товаришів до своїх лав. З поверненням Хвильового обстоює „В—е“ ці самісінькі хвильовистські твердження, що їх учора рішуче засудила партія.“

¹¹⁾ „Вісти“ 1928 ч. 280.

Далі закидає Таран, що „В-е“ перестав бути журналом літературно-мистецьким, а перетворюється на політичний. Як найтящий аргумент підносить це, що в 10-ту річницю революції не згадано про неї ні слова на сторінках „В—е“.

Велику бурю викликала повість Миколи Хвильового п. н. „Вальдшнепи“, що появилася на сторінках „Вапліте“¹²⁾. Повість ся є наче продовженням і розвиненням та літературним оформленням поглядів і думок Хвильового, висказаних у його теоретичних працях. Дискусія, котра вивязалася з приводу цієї повісти, захитала становище Хвильового. Большевицька критика зорганізувала прямо нагінку на автора. Остаточо довели його до того, що він мусів „покаятися“. А. Хвиля у статті „Від ухилу у прірву, про „Вальдшнепи“ Хвильового“ закидає авторові, що він тримає руку з українським національним, контрреволюційним рухом:

„Еміграція затирає руки, коли Хвильовий пробує забивати в організм партії отруєні націоналізмом голки й організує суспільну думку українського націоналізму на радянській

¹²⁾ „Вапліте“ 1927, ч. 5, с. 5—69.

Україні. У реальному житті за спиною Хвильового став жовтоблакитний Шаповал, а в літературному творі М. Хвильового за спиною Карамазова стала фашистка Аглая. Далекі мотиви дзвонів „старого козацького монастиря“ від ритму гігантів-заводів, шахт і фабрик соціалістичної України... Далекий М. Хвильовий від поглядів нашої партії. Опльовуючи партію, робітничу класу, Хвильовий став трибуном не партії, а проти партії! Він одривав себе від інтернаціоналізму і ставав з кожним днем все більш упевнено на шлях українського націоналізму. М. Хвильовий став рупором сил українського буржуа“.

Вже сама тема сеї повісти, взята з родинного життя інтелігенції, оперта на супружому трикутнику, могла неподобатися офіціяльним большевицьким чинникам. Автор представив в ній любов жонатого комуніста Карамазова до Росіянки Аглаї, що відзначається великими симпатіями до всего, що українське. Та обурення критики викликали ці закиди, які Хвильовий поробив большевицькому устроєві устами дієвих осіб. На родинному тлі письменник дав образ змагань двох світоглядів: захитаного комуністичного (Карамазов) і національно - державницького (Аглая), при чому верх бере цей другий. Ті дві постаті найбільш інтересні. Карамазов се критик революційних досягнень; не раз „згадує він раковину з калом, куди

на його думку попала революція“ (10). З уст Карамазова падають тяжкі обвинувачення під адресою партії. Коли його приятель Вовчик хоче донести в контрольну комісію про його brutальне поведіння з жінкою, Карамазов відповідає:

„Тільки будь, друже, справедливою людиною і зараз донось на мільон комуністів. Донось нарешті на всі сто п'ятьдесят мільонів будівників соціалізму, паняй нарешті в небесну канцелярію і донось на саму контрольну комісію“. Карамазов глибоко переконаний про фарисейство партійців: „вони проїдають народні гроші саме в той час, коли навкрузи них живуть люди у неможливих злиднях, у таких злиднях, що аж ридати хочеться“. (35).

Аглая називає Карамазова „недоноском трицятих років“. Він рівночасно відважний і боязливий, сильний і слабкий, культурна людина і невіглас. Карамазов се розбита людина, яка розчарувалася на своїх ідеалах. Аглая так його характеризує:

„Його захопила соціальна революція своїм розмахом, своїми соціальними ідеалами... В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть. ...Але як мусів почувати себе Дм. Карамазов, коли він, попавши у т. зв. „соціалістичне“ оточення, побачив, що з його розмаху не вийшло нічого й що його партія потихесеньку та помалесеньку перетворюється на звичайного собі „собрателя землі руської“... (65.) Дм. Карамазов прийшов до жахливої думки: немає виходу. Зі своєю

партією рвати не можна... але й не рвати не можна... Таким чином він прийшов до душевної кризи" (66). „Димитрій трипадково найшов собі оддушину в другорядній, на його думку, ідеї відродження його молоді нації і ця оддушину може спасти його“. Йому „потрібний тільки добрий пастир“.

І такого пастиря він найшов у фашистці Аглаї. Чи ці слова не є духовою автобіографією самого Хвильового, чи вони не нагадують його власної трагедії? Карамазов закохався в „новім пастирі“. Аглая, використовуючи симпатію Карамазова, старається вплинути на зміну його ідеології. Вона з розмов з ним знає, що Карамазов бажає „відродження української нації“ та що думає про „національну романтику“. Однак цього відродження бажає він лише остільки, оскільки воно причиниться до кращого розвою соціалізму. „Інакше він на це відродження дивитися не хоче“ (31). Аглая старається його переконати, що „з такого відродження ні чорта не вийде“. Є надія, що їй удасться се зробити тому, що Карамазов — людина нервова, захитана у своїх поглядах, а Аглая се повна сил і охоти до праці „нова людина нашого часу. Вона — одна з тих молодих людей, що як гриби на дощі виростають біля комяче-

йок“ (47). „Її з природи покликано до кипучої діяльності й вона хоче творити життя. Вона проповідує ідеологію нової буржуазії“ (47).

Хоч повість „Вальдшнепи“ нескінчена, бо більшовики не дозволили її допровадити до кінця, ми можемо легко догадатися, що Карамазов вкінці стане по стороні Аглаї. Вона зуміє вплинути на нього так, що „нова ідея мусить захопити Карамазова так, як і та, во ім'я якої він розстрілював своїх ближніх“ (28). Аглая не в силі зрозуміти, як можна „майбутнє своєї нації вязати з якоюсь там клясою“ (30). „Маркс — на її думку — є зовсім чужерідний елемент для вашої країни“ (т. є України). А Карамазовові повинно бути відомо, що „коли до водороду додати кислороду, то горяче тіло не встигає навіть приторкнутися до цієї мішанини і... вода“ (23).

Аргументи Аглаї сильні, а коли додати до сего любов, то можна напевно сказати, що побіда по її стороні.

Противенством Аглаї — Вовчик, учений лінгвіст, людина нежиттєва, бездільна. Аглая називає його „шматком

мяса, в якому не може бути ніяких людських початків“ (25). Того рода люди не до вподоби Аглаї. Їй подобається Карамазов, „що є відважний і має волю“.

Устами Карамазова Хвильовий вивідає погляд на негативний вплив Шевченка на психіку української суспільности, як також на відносини, які панують на Радянщині.

„Шевченко кастрував нашу інтелігенцію. Хіба це не він виховав цього тупоголового раба-просвітянина, що імя його леґіон? Саме цей іконописний „батько Тарас“ і затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитися в державну одиницю. Дурачки думають, що колиб не було Шевченка, то не булоб і України, а я (т. є Карамазов) от гадаю, що на чорта вона й здалася така, якою ми її бачимо аж досі..., бо в сьогоднішньому вигляді з своїми ідіотськими українізаціями в соціяльних процесах вона виконує ролю тормоза“ (23).

Не дивниця, що такі погляди Хвильового, як невдоволення з комуністичного устрою, називання комуністів „дегенератами“, проповідування упадку большевизму („революція доживає останні дні“) й викпивання досягнень революції, з котрої залишилися лише спогади, „прекрасний димок“ на обрії неба, віра в побіду національно-державницької думки, — нагнали большеви-

кам багато страху й викликали нагінку офіційної критики на автора „Вальдшнепів“.

Заатакований Хвильовий „кається“ примусово в листі до редакції „Комуніста“ з 22. II. 1928. Він борониться перед критикою „Вальдшнепів“ Хвилею. Вкінці признається до „вини“, кажучи, „що остаточно переконався, що йшов не по тому шляху, по якому мусів іти, як комуніст“..., що „думає тільки про те, як би йому хоч частково змити з себе ту пляму, котра забрудила його партійне й літературне ім'я. Врешті публично просить пробачення (хочби умовного) у всіх тих товаришів, що з ними на протязі кількох років вів запеклу боротьбу“.

Підписаний член КП(б)У М. Хвильовий.

По розв'язанні „Вапліте“ й по публичнім „покаянні“, вступає Хвильовий до нової організації „Пролітфронт“. Вона не відповідала письменникові, бо була якраз такою організацією, проти якої він боровся весь час. У „Повідомленні Пролітфронту“ читаємо: „Мусимо підкреслити, що в наше об'єднання входить кілька бувших Ваплітян..., що дехто з них був кілька років тому

зробив непропустимі ідеологічні ухи-
ли, зокрема в національному питанні“.

Між підписаними, крім таких пись-
менників як О. Вишня, П. Панч, П. Ти-
чина, знаходимо також ім'я М. Хвильо-
вого. Завданням „Пролітфронту“ було
„систематично й безпосередньо працю-
вати серед робітництва. Гасло в маси,
як один з засобів розв'язання проблеми
письменницьких кадрів, для нас гасло
сьогоднішнього дня“. Члени мали ви-
конувати свою працю при допомозі „га-
строльних виступів по робітничих ра-
йонах“. Бачимо отже, що Хвильовий
опинився в культурницько-агітаційній
а не літературній організації, за яку так
довго боровся і що мусів віддатися
праці серед „мас“ — він, острій про-
тивник „масовизму“. І в тім трагедія
Хвильового. Бо „Пролітфронт“ ста-
вив собі за завдання не мистецтво,
але „підвищення соціальної якості
пролетарського мистецтва“ а „першим
його бойовим завданням була бороть-
ба з націоналістичними проявами вся-
кого гатунку“.

Вступлення до „Пролітфронту“ се
переломовий момент в житті і творчо-
сті Хвильового. Від того часу його лі-
тературна продукція тратить на варто-
сти так під оглядом змісту як і форми.

З теоретичними студіями і працями Хвильового тісно вяжеться його літературна діяльність у першій добі його творчості, т. є до хвилі вступлення в склад „Пролітфронту“. Вона є властиво повторенням тих самих думок і поглядів у мистецькій оформленні й тільки в звязку з попередніми може стати для нас зрозуміла.

Зразу Хвильовий творить як поет; поезії свої печатає вже від 1917 р. по ріжних журналах, але більшої літературної вартости вони не мають. Увагу на себе звертає щойно двома збірками поезій: „Молодість“ (1921) і „Досвітні симфонії“ (1922) та більшою поемою „В електричний вік“ (1921). До тих збірок увійшли поезії письменника, печатані раніше в журналі під псевдонімом Хвильового і Кароля Стефана.

В першій збірці переважають мотиви описово - побутові („Скляр“, „Швець працює“, „Молотки“). Автор підкреслює в них поезію праці. Слідний тут вплив російської поезії після 1905 р. Хвильовий дає в тій збірці образ почувань скляря, шевця, маляря дахів, одначе без тенденційности й агітації. Ось нпр. образ праці шевця:

„Цок! Цок! по цвяшках
На підодшві стежки дві

Це я вам —
Чобітки.

Не дивіться, що я плюну
Розітру, як скло блищить
Ах, який я юний
В цю веселу мить!
Аж по лікоть голі руки:
Праця в хаті, а важка...
Цитьте, йдуть до мене з бруку...
Цок! Цок! по цвяшках“.

(11).

В дальших стрічках швець оповідає про хід своєї роботи в такому самому тоні, як попередно.

Побіч життя міського, Хвильовий не забуває природи, котра у нього все займала важне місце тому що:

„Родився він у клуні,
В степах мантачив сміх,
Виховувся в буйних
Просторах золотих“.

(3).

Зв'язок з природою сильніше виступає у другій збірці поезій Хвильового п. н. „Досвітні симфонії“. Бо хоч в ній підкреслює своє відношення до фабрик і робітництва, то все таки не може визволитися від поезії степу:

„Люблю у полі на могилі
Стояти в вечорах
і прислухатись і молитись
тому, що там жевріє ледве,
коли далеко на селі
перекликаються собаки“.

(„Смуток“).

Йому на загал не вдається індустріалізм великого міста. Найкраще виходить у нього музичний ліризм сільської природи. Томуто радян. критика нарікає, що „ця риса поезії Хвильового позбавляє її потрібного динамізму, революційної нервовості і рвучкості. Він не встиг знайти свого образу, свого ритму для виявлення урбанізму міського пролетаря“¹³). Такий сам закид робить йому В. Юринець:

„Не розуміє Хв. сути сучасного міста. Міста — для нього не центри праці, а претекст до романтичних мрій. Любов міста це у Хв. утеча від міста — це не фабричні передмістя, а граючі ряди ліхтариків. Хв. залюбки малює моменти, де „місто“ переходить у „село“¹⁴).

Хвильовий не може опертися красі рідної природи й майже в кожному вірші бачимо її картини; поет виповідає свої почування у звязку з природою й дошукується в ній аналогій до свого душевного стану:

„Сонце! Я такий романтик, як і ти
і до мого серця
завжди нового
свіжого, свіжого, наче липовий цвіт
босоніжки, феї, золотого ліризму
під жаги зітхання
в криком!

¹³) Ол. Дорошкевич: Література, 305

¹⁴) В. Юринець: „М. Х. як прозаїк“ в „Черв. Шляху“, 1927, I, с. 267.

з криком!
упадуть!
Сонце! Ах, ти, моє сонце!“ (8).

Поет найкраще почуває себе далеко від міста й його життя. Він любить село тоді, коли „натхненні діви й парубки село колишуть, ніби в казці, своїм ой-оканням лунким!“ Перебуваючи серед природи, Хвильовий прагне пізнати „невідомість минулого, сучасного й майбутнього“. („Клявіатурне“ 11).

Поет вірить у непереможну силу людини, що вміє побороти все, мимотрудів і перешкод:

„Син чоловічий у стихії,
в гармонізації природи,
Син чоловічий йде!
За кроком крок —
іде!

І сниться йому море
І сниться йому шторм,
А він такий похмурий...
Але він все поборе!
Але він все поборе!“ (9).

Від людини поет вимагає боротьби:

„Ой зацвіла палороть
Зацвіла.
Та не в казці жити нам,
А в борні!“ (23).

Життю промислового міста присвятив Хвильовий більшу поему п. н. „В

електричний вік". Але і в тій поемі поет не годен відірватися від природи:

„А вчора степ шумів...
Ох, як метушився степ!“

Завдяки природі він почуває силу:

„Я почуваю, як у мої плечі піднімаються у ви-
сочінь,
Я проростаю мудростю, величністю природи
І не вам, льокаям слизької, жабиної пристрасти
Зупинити мене“.

(57).

Поет застановляється над долею
всесвіта і своєї батьківщини:

„А Україна, всесвіт —
в купілі боротьби
і біля них — матуся неминучість“.

Він знає, що ся боротьба тривати-
ме довго й не раз ще повториться:

„Але ще довго буде степ
ревти.

Я знаю це
Не раз іще гостей
З звіринними очима,
що гірше татарви
часів перегорівших
чекатиму до себе“.

(58).

Хвильовий скоро попрощався з
поезією й перейшов до т. зв. „худож-
ньої (мистецької) прози“. З поперед-
ними творами лучить її та сама любов
природи, рідної землі, неспокій за її
будучність, той сам погляд на світ і та-
кеж оспівування індивідуальностей а
не маси.

У своїх оповіданнях Хвильовий стає дальшим етапом розвою української прози, наслідником мистців слова Коцюбинського і Стефаника. Коли українська поезія має свого мистця слова в особі П. Тичини, то проза у Хвильовім¹⁵).

У своїх творах письменник випровадив цілу галерію типів, які появилися на Україні в часі большевицької революції: перед нашими очима пересуваються селяни, робітники, комісарі, редактори газет, чекісти, жінки-комуністки і т. д. Під тим оглядом на підставі творів Хв. можна здати собі справу з історією большевицького перевороту тим більше, що автор старається змалювати людей вірно такими, якими вони були в дійсности, а не ідеалізує їх, як це роблять інші радянські письменники. Хвильовий як психолог вміє підхопити риси нових і старих течій, що взаємно поборюються і вникають у себе. Творчість його оповита образом України; в його етюдах ми свобідно, повною груддю дихаємо пахощами української землі.

¹⁵) Оповідання Хвильового появилися або в журналах, або окремо, або в збірках: „Твори т. I—II“ (1928—29), „Сині етюди“ (1923), „Осінь“ (1922—23), „Синій листопад“ (1926).

Теми творів Хвильового переважно большевицька революція. Революція у нього се не героїчне свято, про яке старається кричати більшість радянських письменників; дуже часто Хвильовий змальовує відемні сторінки революції, її бруд. Він не заплющує очей на відемні сторінки радянського побуту й відноситься до них з їдкою іронією. В його творах пробивається часто сатира.

В кількох оповіданнях Хвильовий представив часи воєнної хуртовини, коли „палали панські маєтки, втікали пани. Лютували повстанці“. („Легенда“). Сюди належать такі новелі, як: „Бараки, що за містом“, „Солонський Яр“, „Кіт у чоботях“ та одна з найкращих новель Хвильового „Я“ („Романтика“). Тема оповідання „Бараки, що за містом“ взята з часів боротьби большевиків з Німцями й „гайдамачиною“. Два хлопці йдуть ловити німецького стійкового, „щоб хоч одного живого до ями зарити“. Зловили його, забили хусткою рота й потягли живе тіло по вулиці, а потім по завулках. Звичайно, потягли на цвинтар, до тієї ями, що рили в день. А яму вже зарили, свіжа могила стоїть. Коли розрили свіжу сопку, з могили ще плазував кволий

стогін. Мазій поставив над ямою звязану голубу людину й штовхнув її. Гупнуло. Застогнало. Засипали. (I, 220). За це стрічає обох хлопців подібна смерть. Їх ловлять і закопують живцем у могилу.

Відносини на селі в часі воєнної заверухи бачимо в „Солонському Ярі“. Селяни роблять облаву на бандитів, що нападають і граблять їх. Бандити рекрутуються з сусіднього села Солонського Яру. Покривджені селяни оточують солончан і забирають їм добро зі скринь. Солончани мстяться за це на міліціонерові Савці, котрий спровадив на них облаву. Вони ловлять його й починається звичайна на большевицькій Україні сцена:

...„Зловтішними огняницями торіли у голохвастівців очі. Підійшли до Савки, мовчки роздягли його й голого повели в поле. Ішов по дорозі Савка й тупо дивився на полтавський ліс... За вітряками толохвастівці зупинилися: „Хлопці! В кого гостріший ніж? Виймай“... А потім двоє одійшли на бік, підійшли до хати й пустили два червоні шівні. Піднявся вітер. Забили в розбиті дзвони. Загаласували вулиці: „Рятуйте! Рятуйте!“... А тлибокої ночі зі зливаного пожаром краю, посунулися натовпи людей до голохвастівців... Тієїж ночі величезна заграва пожежі стояла над Солонським Яром...“ (I, 119).

Трагедію душі людини дає Хвильовий у „Коті в чоботах“. Розкрив в

ній душу жінки-революціонерки, у якій жевріє людське почування, прикрите жорстокими вчинками. „Кіт у чоботях“ — се жінка-революціонерка, в напів-мужеському одязі, змальована автором ніжно, по дитячому. Цей дитячий момент підчеркує автор ще висловом „кіт у чоботях“, що залишився у нього як рефлекс дитячих байок і казок. Ся жінка, чи як її називають „Жучок“, стає секретарем організації й суворо сповняє свої обовязки. Однак людського почування вона не затратила. Воно ворушиться у неї на дні душі. Окружена в ночі сплячими людьми в кімнаті, вона заливається сльозами на згадку своєї дитини, котру „повісив на ліхтарні козақ“.

Другу трагедію людини представив Хвильовий в оповіданні „Я“ („Романтика“). Ся новеля це образ душевної боротьби й душевних страждань, які переходить людина, позбавлена сильної волі, втягнена незалежно від себе у вир революції й заставлена виконувати присуди смерти проти свого переконання. Тон новелі автобіографічний; се спомини чекіста, що каже про себе „я чекіст — але я і людина“. Коли йому приходить ся підписати смертний вирок, перед його очима являється все

образ його мами. За свої вчинки має страшні викиди совісти, але брак сильної волі не дозволяє йому порвати з урядом чекіста. Ось сцена, в якій автор представив муки чекіста:

„Я повертаюся і раптом вгадую, що шість на моїй совісти... ..Шість на моїй совісти? Ні, неправда! Шість сотень, шість тисяч, шість мільонів, тьма на моїй совісти!

Тьма?

І я здавлюю голову“. (II, 13).

Доведений до розпуки, тікає герой „у нікуди. Без мислі, з тупою пустотою, з важкою вагою на своїх згорблених плечах... Це були неможливі хвилини. Це була мука“. (II, 23).

Найтящий удар прийшов на нього тоді, коли мусів розстріляти — свою власну матір. Присуд виконував у галюцинації, що межувала майже з божевільям. Але й цей випадок не вирвав „героя“ з того дна упадку, на яким він найшовся.

Другим, бодай частинно людяним типом, що хоруге також на брак волі, є помічник героя, молодий Андрюша. Він просить, щоб дали його на фронт, бо його нерви не можуть перенести катування людей. „Він хоче бути подалі від цього чорного брудного діла. Він хоче витерти руки й бути невинним, як голуб“. І коли звертається до героя з просьбою відпустити його, той, хоч

розуміє психічний стан Андрюші, не годиться на се: „Він хоче мені віддати „своє право“ купатися в калюжах крові? Ні!“ І хоч сам дуситься в тій атмосфері, наказує Андрюші остатися під загрозою розстрілу.

Тим людяним типам протиставить Хвильовий звірячі типи: д-ра Тагабата : вартового-дегенерата з ідіотичними очима й черепом злочинця. Д-р Тагабат має „холодний розум і камінь замість серця“. Він з реготом і дикою втіхою, безумно, машинально вимовляє слово „розстрілять“.

В змальованні постаті дегенерата-вартового добачує Юринець вплив Льомброза, котрий каже, що нема різниці між геніяльністю і злочинством. Типам своїм дає Льомброзо анатомічні недомагання. Подібно виглядає дегенерат Хвильового: „у дегенерата низенький лоб, чорна копа розкуйовдженого волосся і приплюскуватий ніс... він нагадує каторжника... і не раз мусів стояти у відділі кримінальної хроніки“.

„Як для іронії — лише В. Юринець¹⁶⁾ — цього дегенерата робить Хв. вірним салдатом революції. Чи личить виводити ломбровівські мотиви авторові, який хоче(?) передати всю велич нашої революції? „Я“ в тільки злою карикату-

¹⁶⁾ „Черв. Шлях“, 1927 ч. 1. с. 266.

рою на події нашої недалекої минувшини, яку вже використовують наші вороги. Оповідання „Я“ є величезна психологічна помилка, не кажучи вже про його велику суспільну шкідливість“.

Цілий ряд оповідань присвячує Хвильовий життю, що витворилося після воєнного лихоліття. В цих новелях торкає в першу чергу життя інтелігенції, даючи найчастіше негативні типи. В кількох інших етюдах порушив побут робітників і відносини серед комуністів-партійців, які також представив у відемнім світлі.

Герої Хв. нежиттєві, роблять все наче в галюцинації, виглядають наче „зівяле листя“. Редактор Карк, герой оповідання під таким самим наголовком, кінчить самогубством — він не може погодитися з тим, що все минуле — се дим, який розвіє вітер.

Самогубством кінчить також анархіст в оповіданні „Повість про санаторійну зону“. Акція відбувається в санаторії. „Санаторій поділявся на два табори: плебеї й інтелігенція. Між таборами завжди іноді мовчазний, іноді буйний антагонізм“ (II, 174). Герой повісти — анарх, що любиться в Маї. Вона — „тайна чекістка, агент червоної охрани. З першого дня приїзду анарха на санаторійну зону вона стежила за кожним

його кроком“. „Анарх не почував злоби чи ворожнечі до Маї, хоч знав, що вона, як тайна чекістка, ходила за ним, стежачи за його кожним рухом, навіть більше — бажаючи, щоб він зробив якийсь непевний крок, який привівби його до тюрми“. (243). Мая се жертва свого покликання: „Вона просто звикла висліджувати, доносити. І оскільки до інших справ була постійна індеферентність і оскільки вона завжди пам'ятала, що охоранці вона віддала все, що могла, вона не тільки полюбила цю справу — вона не могла без неї жити“ (II. 244). І от анарх, хочачи дати їй задоволення, бажає у двацять чотири години перенестися на другий світ. Анарх се людина слабого характеру й автор добре змалював його психічний стан перед наміреним самогубством. Він відчуває дивну спрагу, його пече в горлі, він бажає води. Дивний збіг обставин хоче, що в цілій санаторії нема води. Якась сила тягне анарха над кручу..

На доказ психологічної тонкості описів Хвильового хорих душевно людей, подаю довший виришок з його „Повісти про санаторійну зону“:

„Анарх відчув, що коли він скоро те знайде хоч декілька крапель води, він може збожево-

літи“. І коли нагадав собі „ріку й її холодні води“, не міг зрозуміти, як він „не міг досі догадатися, де йому дістати води. Тамже її так неможливо багато! Саме там він і загасить свою згаду... Це так просто і це так ясно. І тиха радість і заспокоєння прийшли до нього. Голові стало краще і спека погасла в грудях. Він, підбравши шовки свого халату..., поволі пообрів до ріки. Інстинктивно прямував до тієї кручі, де вчора втопився Хлоня... Скоро він був на трясовинні. Від тепер обережно переступав калюжі, ніби й справді боявся, що замочить ноги. Але вода все таки попала в один ботинок і ботинок весь час кумкав. Це навіть знервувало його і він, побачивши горбик, сів на нього, зняв ботинок і вилив відтіля воду... Нарешті з туману виплила круча і анарх скоро був біля неї. Переплигнувши останню калюжу, він став на берег і озирнувся. Навкруги було тихо... Нарешті анарх нагнувся, набрав у долоню води й приложив до неї свої гарячі уста. Проробив таку процедуру разів з п'ять, але згади не міг потасити. Тоді він сів на землю й почав роздягатися. Скинув ботинки, халат, сорочку. А коли налетів на нього сіверний вітерець, він подумав, що тепер глибока осінь і він може застудитися. Коли анарх увійшов у воду, він навіть здивувався: вона була така тепла, ніби зараз стояв літній ранок. Він одійшов од берега й став по груди..., перед ним повстали тихі, прозорі фантоми й йому було легко й радісно. На далеких бойнях ревів віл і ревів був тягучий і тривожний. Але анарх його не чув. І вже не бачив другого берега... Упала одна крапля, друга — і раптом замжичило. Невеселий осінній дощик біг, спотикаючись, до санаторійної зони. Зашуміли ринви. І печальну елегію осінньої чвири замкнула похоронна процесія“ (II, 252—4).

Хвильовий бажає дати „людей

сильних, як леопард і вільних, як воля“
— автор „безумно любить два початки
— життя і смерть“.

В цій боротьбі перемагає життя. Однак обставини змушують його малювати образ людей слабих, що кінчають самогубством. І автор запитує: „Не вжеж фортуна не допустить, щоб я про цих сильних людей написав повість?“ (II, 259). Фортуна тільки частинно вдоволила його бажання: він зачав писати повість про сильних людей (Аглая) п. н. „Вальдшнепи“, про котру вже була згадка, однак кінець її сам мусів спалити.

Психольогічним етюдом є також „Злочин“. Слідний на ньому вплив Достоевського. Герой контр-революціонер бажає висадити в воздух фабрику, хоч мотиви цього кроку у нього дуже неясні, невиразні — подібно як у Достоевського. Таксамо в бажанні відслонити свою тайну, добачує Юринець вплив Достоевського, нпр.: „підложивши голову під чорне покривало Кметь раптом згадав про злочин. Один мент він подумав, що може щось скрикнути і зробити якусь несенітницю“. І знову сю достоєвщину Хвильового уважає Юринець за небезпечну для Радянщини:

„Достоєвщина, як апологія всіх темних, ірраціональних, сильних інстинктів, в нині і

символом войовничого, зоологічного націоналізму. Імя Достоевського може бути з одного боку вивіскою скрайнього декадентства, повного нігілізму супроти всіх здобутків науки, з другогож боку завдяки апологетиці сильних, первісних, ненависницьких інстинктів, може воно стати двигачем національної ворожнечі й історичного примітивізму, який у Хвильового, вкуші з ідеєю азійтського Тамерлана може підорвати, роззброїти психічно все те конструктивне, що встигла виробити в нас історія останніх років¹⁷⁾.

(Так Галичанин Юринець, що пішов на службу Москві як окупантці, перестерігає московську чрезвычайку перед наслідками творчости Хвильового).

Останні, передсмертні хвилини сухитника Вадима, його тиха любов з Марією й чудові образи природи — синього листопаду, що прекрасно гармонізує з душевним станом хворої людини, се тема етюдy п. н. „Синій листопад“.

Щоденні злидні совітської інтелігенції представив Хвильовий у „Свині“, „Пудлі“ і „Колонії, вілли“.

У „Свині“ представив автор негативні типи жінок; темою є непорозуміння між Хаєю й Яблучкиною, що живуть через стіну:

„Стіна. За стіною Хая. Хая демонстративно вистукує закаблучками — ходить. І Яблучкина теж. Це так: два двори, паркан, біля паркану колючки. В колючках — і там собака і тут

¹⁷⁾ „Червоний Шлях“ 1927, ч. 1, с. 264.

собака: Грр! Гав! Гав! Грр! Гав! Гав! Але паркан“. (I, 233).

Обі жінки ведуть смішну конкуренцію. Одна хвалиться, що її чоловік поїхав автом („За Карлом Івановичем автомобіль не приїзжає“ — вияснює автор), друга чваниться тим, що до неї приходять в гості комісар.

Побіч тих жінок дає Хв. негативні типи муштин, що піддаються їх каприсам. Тут і там проблискують незavidні большевицькі відносини; коли чоловік Хаї приносить жінці обід, сусідка „перелякано дивиться на маму, підморгує мамі, щоб не прохала в Хаї лишків Хаїного обіду“. (I, 237). Жінки не дуже захоплені комуною. Зоя, побачивши за вітриною дамські капелюшки „трішки забула Маркса“. Якже не мала його забути, коли в неї „хліба нема на сьогодні і (о жах!) не варили кулішу“.

Жінки та незavidні відносини в Світах се також тема етюдів „Колонії, вїлли“. Жінки спорять між собою за кращі пайки; одна на другу нарікає: „Сволоч! В городі одержує тринацять пайок. А якби ви знали, яка це Анфиса Павлівна: годує дитину, а сама більш за дитину зїсть — дитячу порцію“. (I, 29). Буває й таке, що „Тьотя Бася не обїдала: її обїд зїв хтось“. А тимчасом коли

на кольоніях, у віллях сварилися, „їли шоколад, пили каву, молоко — поправлялися, зїдали діточі порції — по вулицях голод“. Бо „большевицька власть не печериця печена. Це значить воля й слобода. Як ти набеш собі пельку, то й іншим не перешкаджай“. (I, 27).

Се виключне дбання тільки про свої інтереси підчеркає Хвильовий також у новелі п. н. „Пудель“. Коли студенти уряджують вечір на користь молоді, публіка й „грандами“ не спішається з купуванням білетів: „Ах, Боже, мій! Знову на користь! Маріє Петровно! Ви не можете уявити, як обридло це „на користь“. „Так, так! і на голодних і на голодаючих і на дітей і на інвалідів і на чахотних“. Перед нашими очима пересуваються кумедні сцени з вистави, котра ніяк не подобається публіці. На закінчення — непорозуміння між комуністами й непівцями. Коли хтось крикнув „Інтернаціонал“, голос його „не найшов відгуку“.

Цікаві також відносини в сьогоднішнім большевицькім селі; воно звичайно „темне й гние в пранцях. Меди-каменти за горами, за морями. В селі уміють лікувати бешиху. У кімнаті самогонний апарат“ (I, 105). Доля села неза-видна. Селянам відбирають землю. Ста-

ренькому дідові у „Шляхетнім гнізді“ „трицять десятин одібрав “ревко“, а потім прийшов виконком, а землі все таки не повернули“. Селяне не можуть погодитися з тим, що у власному лісі їм не вільно збирати хмизу без дозволу. Старий дедушка зовсім того не розумів: „Як це? з мого лісу? Потім узнав, що це закон такий, а коли закон, то це є закон... Дедушка приїде на хутір і дивиться на ярину. І тут ярина і далі ярина. Друга ярина — своя не своя. І серце радіє — тільки з сумом — і за свою і за свою не свою“.... А у вечері правнучка приганяє корови „з дедушчиного свого не свого вигону“. Не дивниця, що бабушка молиться: „Б о ж а М а т и ! Т а к о л и ж Т и о д ж е н е ш ц ю н е ч и с т у , б і л ь ш о в и ц ь к у с и л у“ (I, 148).

Большевицька сила надоїла вже всім; вона знищила підстави морального й матеріального існування людини. Большевикам легко „плювати на мораль“, бо „кожний комуніст мусить бути купцем. Це слова Леніна. А скажіть, будь ласка, яка в купця мораль? Не одуриш — не продаси, от його мораль і етика“ (I, 158). Моральну гниль бачимо в цілому ряді етюдів Хвильового: „Чумаківська комуна“, „Кімната ч. 2“,

„Юрко“, „Життя“, „Сантиментальна історія“. Засада „норми полової моралі не найти“ дозволяє ком-молоді скочуватися на саме дно морального багна. („Кімната ч. 2“). Чекіст Мишко зводить дівчину Оксану й покидає її. Вона кидається з розпуки під потяг („Життя“). Подібні слизькі еротичні сцени представляє автор серед робітників заводу („Юрко“). Цинізм комсомольців характеризує сцена, якої з естетичних причин не передаємо. „Товариші“, потоптавши мораль, весело горлають: „хай живе світова революція“.

Моральний упадок радянської суспільності доходить до вершка в „Сантиментальній історії“: Геройка Бянка під впливом мрійника небіжчика-брата „бачила внутрішніми очима нових людей якоїсь ідеальної країни, слухала його оповідань „про світові пожари, про невідомий фантастичний край. Але потім побачила, що прийшла якась нова дичавина і над її провінцією зашуміла модернізована тайга азійщини і тільки зрідка продиралися молоді вітерці. Тоді вона почала вірити, що десь живуть інші люди і її неможливо тягло до них“ (II, 263). Була се мрійниця вихована серед природи: „любила ходити на луки, любила запах осоки й це зелене море

трав, що хлюпотіло за рікою... „Така невинна дівчина попала у велике місто, де шукала „кращих людей“. Тут оточує її моральна гниль міста. Автор малює дуже досадними красками „аморального холостяка“ Кука. Крім нього дає цілу галерію полового збочення типів: сірооку журналістку з садистичними інстинктами, і „юнаків“, про яких трудно писати з естетичних причин. Серед такого оточення молода дівчина розвивається й паде. Еротичні сцени змальовував Хвильовий — на думку Юринця — під впливом Мопасана.

Релігійної справи Хвильовий назагал не торкався. Ніколи однак не висловлюється про Бога й релігію зі зневагою. Навпаки, раз навіть іронізує з безбожницьких змагань комуністів. Ось образок з сільського шкільного життя в оповіданні п. н. „На глух і м шляху“. Діти ведуть між собою таку розмову:

„Ми в клясі в Бога не віримо, а в дома віримо, бо й Наталія Миколаївна (учителька) дома вірить; ми самі бачили“. Або: „Наталіє Миколаївно! А навіщо ви ікону зняли? — Ах, діти! Ікон же в клясі не можна вішати: наробраз (комісар нар. образування) не дозволяє“. (І, 105).

Великі одиниці не можуть жити в тій атмосфері, яку витворив більшо-

вицький режим; артист Чаргар („Сантіментальна історія“) не може здати собі справи „навіщо ці комуністи, ці ячейки, ці профспілки й тисячі інших організацій? Я задихаюсь! Я їх зовсім не хочу чіпати — Боже, спаси! Хай вони завоюють цілий світ. Але при чому ж тут я? Чому я повинен кожної хвилини озиратися і повинен слухати ці мітінги? Боже мій, як я хотівби, що б вони зовсім не знали про моє існування“ (II, 313).

Інтересно пізнати історіософію Хвильового, що пробивається з кількох його творів („Життя“, „На глухім шляху“, „Шляхотне гніздо“). Письменник любить часто давати опис сьогоднішніх відносин, переносячися рівночасно в якісь далекі часи заплутаної, неясної української історії, „коли прадіди наші бігали тічкою“, „коли татарські загани блукали по степах України“. Природа, що окружає Хвильового, історичні річки, села, що вславилися боями, гетьманський ліс, пригадує йому „гетьманщину, Татар, Карла XII“. Навіть дух, що „йшов од річки був — може татарський, задвістілітпозадній, може з баговиння“. На тім тлі Хвильовий дає образ більшовицького села: „карні загани з повіту“ наїздять на село, котре „лає комунію й ще раз лає“ („Життя“).

В оповіданні „На глухій шляху“ бачимо великі скитські могили і страшні тіни минулого — подих азійських орд, що залишили свої сліди на наших землях. Сею азійщиною пояснює автор анархізм українського народу.

Хвильового ціхує любов до сильної, позаісторичної стихії, що є в безпосередньому звязку з теперішністю. У його протиставлюванні минулого не відчувається скондензованої, ясно очеркненої історії. Його спогади бліді, неясні. Юринець називає се „деісторизацією історії“. „Хвильовий — каже він — кидає такими категоріями, як „Європа“, „Азія“, „Тамерлан“, „Лівобережжя“, як хлопчина легенькими мячиками“. Ось нпр.:

„В п'ятому віці — диким і далеким від уральських хребтів, від волзьких скель, до тихих, голубих вод Дунаю: гуни, сармати, германці... Проходили віки. І прийшов глухий вік XIV. І на невідомих азійських верхівях підвелася грізна постать Тамерлана“.

Хвильовий має свою власну історіософію. Він вірить у якийсь фаталізм і випадковість в розвою історичних подій. Доля людства залежить, на його думку, від гри понадлюдських законів. Людські вчинки не можуть ніяк впливати на напрям історичного ходу

людства. Чоловік може бути тільки пасивним глядачем.

Так менш-більш представляється творчість Хвильового в першій добі його письменницької праці під оглядом змісту, тем, мотивів і ідей. Варт іще приглянутися формі, в яку письменник убирав свої думки.

В першій мірі слід підчеркнути уривчастість форми Хвильового; нема у нього повного розвинення фабули, нема її органічного розвою. Се відріжняє його від прозаїків попередньої доби. Фабула Хвильового розвивається окремими, розірваними кусками; часто зустрічаємо фрази й вислови, що на перший погляд видаються зовсім непотрібні й випадкові. Радянські критики (М. Чирков: „М. Х. у його прозі“ — „Життя й Революція“ 1915 ч. 9—10) уважають, що Хв. стоїть під впливом російських письменників Замятіна, Пільняка і передовсім А. Белого та його „симфоній“.

В прозі має Хвильовий нахил до лірики; деякі місця переходять навіть у вірш у прозі, нпр.: „За вікнами брів синій листопад, На Вадимовій голові лежав компрес. Упали вії. Дихати важко“.

В етюді „Синій листопад“ маємо властиво низку уривків, льогічно нерозвинених, з взаємовідносинами дієвих

осіб легко накресленими. Мимо того композиція суцільна. Осягнув її автор завдяки кільком провідним мотивам, котрі komponують позірно розбиту цілість, нпр.: перший провідний мотив — „джигітування вітрів“:

„З моря джигітували солоні вітри“.

„Прото солоні вітри джигітували з Закаспії...“

„Коли внесли Вадима в кімнату, з моря знову полетіли солоні вітри“.

„Вітри джигітували і зникали в Закаспії“.

Другий мотив, що сплітається з попереднім:

„Ще проходив невідомий, синій листопад“.

„Невідомо, чи то запах сосни, гірських трав, чи то пахне синій листопад“.

„За вікнами знову посувався синій листопад“.

„А за вікнами на станції урочисто брів на схід синій листопад і зникав у невідомих пісках у Закаспії“.

„Будемо слухати солоні вітри, коли мовчазно йде на схід синій листопад“.

Третій мотив сосни:

„Гірські трави і сосну привезли на гірланди“.

„Гірські трави й сосну забрали з собою в кімнату. Знову важко було розібрати, що пахтить, чи сосна, чи трава“.

Останній акорд — смерть Вадима, зв'язаний також з цілістю мотивом сосни:

„Тоді Марія в нестямі похилила голову і з жагою промовила... Те, що вона промовила, здавила тиша. І тиша запахла сосною“.

Таксамо поодинокі сцени оповідання „На глухій шляху“ злучені гарним ліричним мотивом: „А сосни гудуть, гудуть — чого так сосни гудуть? Ох, ви, сосни мої — азійський край“.

Хвильовий інструментує деколи свої вислови й фрази, нпр.:

„У вечорі, в тихому затишкові міщанського добробуту шипить самовар: Ш-Ш і зимою — Ш-Ш-Ш і літом Ш-Ш-Ш і в осені Ш-Ш-Ш“, або:

„...лишуться тези... Коли тези згоріли, тоді вилетіла з них літера „З“, поширяла над землею й сіла на своє одвічне місце. І пішла звучати в другім таборі З-З-З-З-З-З-З. Звучить холодно, одноманітно, уїдливо.“

Важна риса стилю Хвильового се „деформація мови“, котра полягає на тім, що автор впроваджує слова з різних говірок, як також уживає новотворів.

Стиль Хвильового багатий у містецькі засоби. Радо послугується він порівняннями, часом дуже оригінальними, нпр.: „У Вадима знову був кашель, як степовий вітер“. „Наталка говорила щиро й обличча її було свіже, як винне повітря в осені ранній“. — „Підкотилася одноколіска до печі, щільно приту-

лилась, як дитина до матеріної спідниці“. — „Очі блищать, як спілі вишні після дощу“. — „Ночі довгі, як степові дороги на великій рівнині“.

Часто подибуються у Хвильового персоніфікації: „Полями йде легкий смуток“. — „Сонце грало на сопілку“. — „Сонце! засмійся у мій кошик!“ — „Невеселий осінній дощик біг, спотикаючись, до санаторійної зони“. — „Стояв голий чорнозем і без кінця степ. Праворуч летіли гори“. — „Залізо співало“. — „Човен наблизився тихо, щоб ніч не почувала“.

Побіч того дає автор кілька гарних метафор: „Розсипається небесний дріб по даху й співають ринви одноманітну пісню в переливах легкого дзвону“. — „Пересипались дні, пересипались тижні: у кошику часу — сині ночі, далекі зорі, рожеві дороги, бузкові ранки“.

З інших стилістичних фігур слід підчеркнути плеоназми, нпр.: „Ах давно це було, за молодости молодої, коли юні дзвони юність молоду дзвонили“. Клясичний приклад ономастопеї подибуємо в слідуєчій стрічці вірша Хвильового п. н. „Швець працює“:

„Шило в шкіру зашивив я,
Дратва шив, шаркотить,

Шешел в шварі... Шив я, шив я
Швидко в шевні все біжить.“

Хвильовий оперує численними зоривими вражіннями; любить у красці синій і сірій: „річка дихає синіми бурями“... „розливаються цебра синяви“... „Синіє вечір“. „Йшла синя ніч“. „Голуба безодня неба“. „На землю впала важка, синя тіль, йшла ніч“.

Сіра краска виступає рідше: „вечорі ходили по Комарівці — сірі — тихі...“ „дні йшли сірі, сірі“.

Автор чує якесь особливе замилювання до листопада. Дуже часто час акції його оповідань припадає на той місяць. („Синій листопад“, „Колонії, вілли“, „Редактор Карк“).

Чудові образи природи, що так часто зустрічаємо в поезіях Хвильового, займають одно з перших місць також у його прозі. Вони від часу до часу відсвіджують і прояснюють сумні й понурі картини, котрі представляє автор та дозволяють дихати пахощами української землі. Автор відчуває передовсім поезію степу:

„Коли за лісом завяне молодняк, там десь, на степах, над озиминою, цвіт стелиться, а він завяне — в оселях сутенів, розливаються цебра синяви — тихої, блідої і вмирають каганці“.
(„Життя“)

Або:

„Моя люба Україно! Степи, шуліка й літнє сонце відходить за обрій, а за ним молочна стежка співає білих пісень, мукають корови, з пасовиська бредуть і далі-далі.“

Гарні також картини лісової природи й лісового життя:

„...Розбіглись доріжки і ступила по них тиша луна дзвону, пляма блідоголубого неба... Зірвалася птиця й дико, побідно закричала над лісом. Тодіж закричала друга птиця — кволо й тоскно. Тодіж полетіли на доріжку білі й сірі пелюстки: то хижак рвав тіло своєї жертви. Потім іще крик — дикий і побідний.“ („Пудель“).

Буйний ритм життя природи нагадує Хвильовому суть життя взагалі:

„Над ставком члекотів побідний крик сотні баритонних голосів. Сонце мчало з теплоблакитного неба і з розльоту вдаряло у води. Тоді дзвеніла поверхня міріядами бризок і в діяментовій млості стопнали береги. Це було життя.“ („Пудель“).

А ось його опис заходу сонця і надходячого вечора:

„Віддалялося сонце: все нище й нище сідало за віллою. Криве проміння стояло в задумі, потім гладило юksamитом мигдальний колір лісу. Запахло вечірним цвітом — таким незносно млосним, мов фаркнули десь кропив'яні пожожі. Летіли на ночівлю птахи. Десь прокривав одуд свою одноманітну пісню... Тихо, крадькома ступав надзвичайний голубиний вечір.“

Після вступлення Хвильового до „Пролітфронту“, зачинає його творчість підупадати. Вона тратить на вартости так під оглядом змісту як і форми, стає

„казьонна“ й повторяє мотиви з попередньої доби творчості. Таке нпр. оповідання як „Із Варіної біографії“ се повторення в досить невибагливій формі мотиву порушеного в етюді „Життя“, себ-то зведення дівчини комуністом. Оповідання з того часу друкує автор у „Літературному Ярмарку“ (нпр. „Іван Іванович“ , „Ревізор“). Небавом Хвильовий вступає разом з іншими письменниками, членами „Пролітфронту“, до ВУСПП („Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників“). З того часу походять оповідання „Мати“, „Наречений“, „Майбутні шахтарі“ й „Подяка приватного лікаря“, що появилася в альманаху „Рух“ (1932). Згадати треба також його драму п. н. „Товариш Старк“. Дальшу творчість письменника перервала його трагічна смерть.

Наступила вона напередодні (13. V.) „всеукраїнського зїзду радянських письменників“ в Харкові. Хвильовий, що ціле життя боровся проти Москви, мав на тому зїзді виявити „братні почування для Москви“ та „зложити поклін геніяльним письменникам братньої російської літератури: Горькому, Серафимовичеві й Бедному“. Сего пониження й упокорення не міг перенести письменник, що й так мусів зносити невисказані

муки, на які засудила його Москва. Він мусів як „сількор“ колхозу глядіти власними очима, як систематично винищується українське село, переслідується інтелігенцію та всі прояви самостійницької думки. Вистріл з револьверу положив край мукам Хвильового й був протестом проти московського насильства на Україні.

Большевики старалися вмовити, що Хвильовий „покаявся“ добровільно, що сам з власного переконання признав і засудив свої „помилки“. Трудно повірити в те; помилку можна зробити в якомусь тактичному потягненні, можна помилитися раз, два рази в тім самім, але трудно припустити, щоб ціла майже творчість такої небуденної людини, як Хвильовий була такою самою „помилкою“. Адже він систематично й продумано ціле майже життя голосив свої „дикі думки“ й боровся за їх здійснення; невже весь час він лише „помилявся?“ Зрештою останній крок Хвильового ясно доказує, що письменник не „покаявся“ добровільно й у смерті шукав виходу з духової тюрми. Тому не зважаючи на становище радянської критики великий талант Хвильового остане для нас на завсіди жертвою большевицьких обставин і червоного режиму.

85 k.

1 pyg 86 non

(1986)

PA 309

LIBRARY

рл 309

В. Барагура

Микола Хвильовий